

2. СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.003.01+303.732.4 Доц. Л.Р. Лиско, канд. екон. наук – НЛТУ України

ПРЕДМЕТНА СФЕРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В СУСПІЛЬСТВІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: УНІВЕРСУМСНО-СИНЕРГЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

З позицій універсумсно-синергетичного підходу і на основі створених автором моделей Всесвіту, людини, суспільства, економіки обґрунтовано необхідність зміни економічного світогляду та предметної сфери економічної теорії як умови переходу до суспільства сталого розвитку.

Ключові слова: універсумсно-синергетичний підхід, суспільство сталого розвитку, модель, Всесвіт, людина, суспільство, економічна система.

Doc. L.R. Lysko – NFWTU of Ukraine

Subject of economics in sustainable society: universum's-synergetic grounds

On the grounds of universum's – synergetic approach and using models of universum, person, society, economic system the author substantiate necessity of changing the economical outlook and the subject of economic theory as condition of the transition to sustainable society.

Keywords: universum's-synergetic approach, sustainable society, model, universum, person, society, economic system

Сучасна екологічна криза є одночасно кризою індустріальних суспільств та економічної науки, яка обґрунтовувала і стимулювала їх розвиток. Вихід з глобальної цивілізаційної кризи – у переході до суспільства сталого розвитку. Необхідною передумовою цього переходу є, насамперед, кардинальна зміна суспільної свідомості. Як показав В. Тарасевич [8], такий перехід має об'єктивний характер і відповідає еволюції людини і суспільства. Якщо на етапі виникнення і становлення цивілізації (традиційне суспільство), люди повністю підпорядковувались космічно-природним процесам, а при переході до індустріального суспільства протиставили себе природі як об'єктові власної діяльності та простому засобові задоволення своїх матеріальних потреб, то змістом нової епохи в розвитку людства буде його зростаюча універсумізація.

Розглядаючи універсум як суперечливу єдність людського суспільства і природи, В. Тарасевич вводить термін "універсумсна економіка", за допомогою якого обґрунтовує необхідність визнання факту збагачення і розширення об'єкта економічної теорії, розгляду економіки як складної людинорозмірної системи з діючою у ній не просто економічною людиною, а людиною як космо-біо-соціальною істотою, яка привносить в економіку універсумний інституційний дух. Справедливо зауважуючи, що збагачення і насичення предметного простору економічної теорії має супроводжуватися відповідними змінами її дослідницьких методів, способів та інструментів, він, зокрема, звертає увагу на синергетику та можливості її використання в економічній теорії [8].

Появу універсумно-синергетичного підходу як нової наукової картини світу і методології дослідження необхідно розглядати як важливий етап еволюції науки, що наступив за суперспеціалізацією і несе нові можливості діалогу наук. В основі цього підходу лежить ідея системної організації світу, яка у формі діалектики як вчення про зв'язок і розвиток Універсуму була сформульована ще в античній філософії, з якої потім перейшла в західноєвропейську філософію та науку. Філософськими категоріями, за допомогою яких тривалий час осмислювалась будова світу, були парні поняття "частина – ціле". Під частинами розуміли такі об'єкти, які в своїй сукупності утворюють більш складні об'єкти. Ціле розглядалось як результат поєднання частин того чи іншого об'єкта, вважали їх простою сумою. Але поступово склалось інше переконання: ціле – результат взаємодії частин, наявності зв'язків між ними. На основі цього нового підходу був сформульований принцип цілісності¹, що відкрило шлях до введення, формулювання і широкого застосування в науці нових універсальних загальнонаукових понять, центральним серед яких стало поняття "система". Інтенсивні дослідження в цьому напрямі почались в 40-50 рр. XX ст., хоча багато важливих принципів системного підходу було сформульовано значно раніше.

На висновки системних досліджень на початковому етапі їх розвитку великий вплив мав механіцизм як науковий світогляд, що запанував у науці в часи Ньютона і підходить до світу як гігантського механізму, а до окремих об'єктів і процесів, як його деталей. З такого підходу випливають ознаки цього наукового світогляду:

- світ пов'язаний жорсткими причинно-наслідковими зв'язками;
- випадковість – другорядний, побічний чинник;
- хаос – тільки деструктивне явище;
- незалежність один від одного рівнів буття;
- процеси, що відбуваються у світі, зворотні в часі, передбачувані на необмежені проміжки часу;
- розвиток лінійний, поступальний, безальтернативний.

Системні дослідження, перебуваючи початково під впливом механістичного світогляду:

- робили акцент на статистиці систем, їх морфологічному і функціональному описі;
- надавали більшого значення впорядкованості, рівновазі, вивчали процеси організації систем;
- зупинялись на стадії аналізу структури системи, абстрагуючись від кооперативних процесів;
- розглядали проблеми взаємозв'язку, в основному, як взаємозв'язок компонентів всередині системи;
- бачили джерело руху в самій системі.

Незважаючи на початкову недосконалість системних досліджень, їх опору на механіцизм як науковий світогляд, вони дали багатий матеріал для формулювання закономірностей організації, функціонування та розвитку системних об'єктів.

¹ Цілісність – внутрішня єдність об'єкта, завдяки якій він виокремлюється з навколишнього середовища.

Синергетика, що виникла у 80-х рр. XX ст. у відповідь на кризу стереотипного лінійного наукового мислення і механіцизму як світогляду:

- акцентує увагу на процесах росту, розвитку і руйнування систем;
- розглядає хаос як важливий чинник у процесах руху систем і не тільки деструктивний;
- досліджує процеси самоорганізації;
- акцентує корпоративність процесів, що лежать в основі самоорганізації і розвитку систем;
- вивчає сукупність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків систем;
- визнає велику роль середовища в процесі змін.

Синергетика забезпечила перехід системних досліджень на якісно новий рівень. На сучасному етапі системний аналіз і синергетика інтегруються в універсумно-синергетичному світогляді та системно-синергетичній методології наукового пізнання.

Універсумно-синергетичний підхід до визначення ключових понять економічної науки та обґрунтування змін у предметній сфері економічної теорії в суспільстві сталого розвитку пропонуємо реалізувати з використанням системних моделей Всесвіту, людини, суспільства, економіки. При цьому виходимо з передумови, що економічна наука, перебуваючи в центрі сучасного наукового знання, мусить використовувати для дослідження свого складного об'єкта – економіки – досягнення гуманітарних, природничих та технічних наук. Проте, насамперед, вона є гуманітарною, суспільною наукою, оскільки економіка – одна з функціональних підсистем суспільства, а її закони це – закони діяльності людей та створених ними інститутів, є проявом їх свідомості та взаємодії. Тому шлях до визначення предметної сфери цієї популярної тепер науки лежить, в першу чергу, через аналіз суспільства, до з'ясування суті основних понять, які характеризують його компоненти, будову, механізми функціонування і розвитку. Серед них центральним є поняття "людина".

Пропонована в цій статті модель будови Всесвіту (рис. 1) істотно уточнює дане В. Тарасевичем розуміння універсуму як суперечливої єдності людського суспільства і природи. Воно розширюється, щоб включити в його склад творчу субстанцію Всесвіту – "АБСОЛЮТ". Як переконливо довели Д. Гудінг і Д. Леннокс [2], наука нагромадила достатньо непрямих доказів існування цієї головної субстанції Всесвіту, яку більшість представників науки, в т.ч. економічної, намагаються не помічати. Необхідно погодитись з В. Оліферчук, що саме намагання не помічати Бога, відсутність усвідомлення в "сильних світу цього", що людина створена "за образом і подобою Божою", побудова суспільства на ідеях суспільного дарвінізму є однією з головних причин сучасної екологічної кризи.

Введення в модель будови Всесвіту світу вищої реальності (див. рис. 1) дає змогу показати унікальне місце людини як універсального елемента Всесвіту, фіксує необхідність її аналізу не лише в біологічному та суспільному вимірах, що традиційно здійснює наука, хоча і без належного взаємозв'язку, а і в першу чергу, інформаційно-духовному вимірі, який включає її зв'язок з Богом.

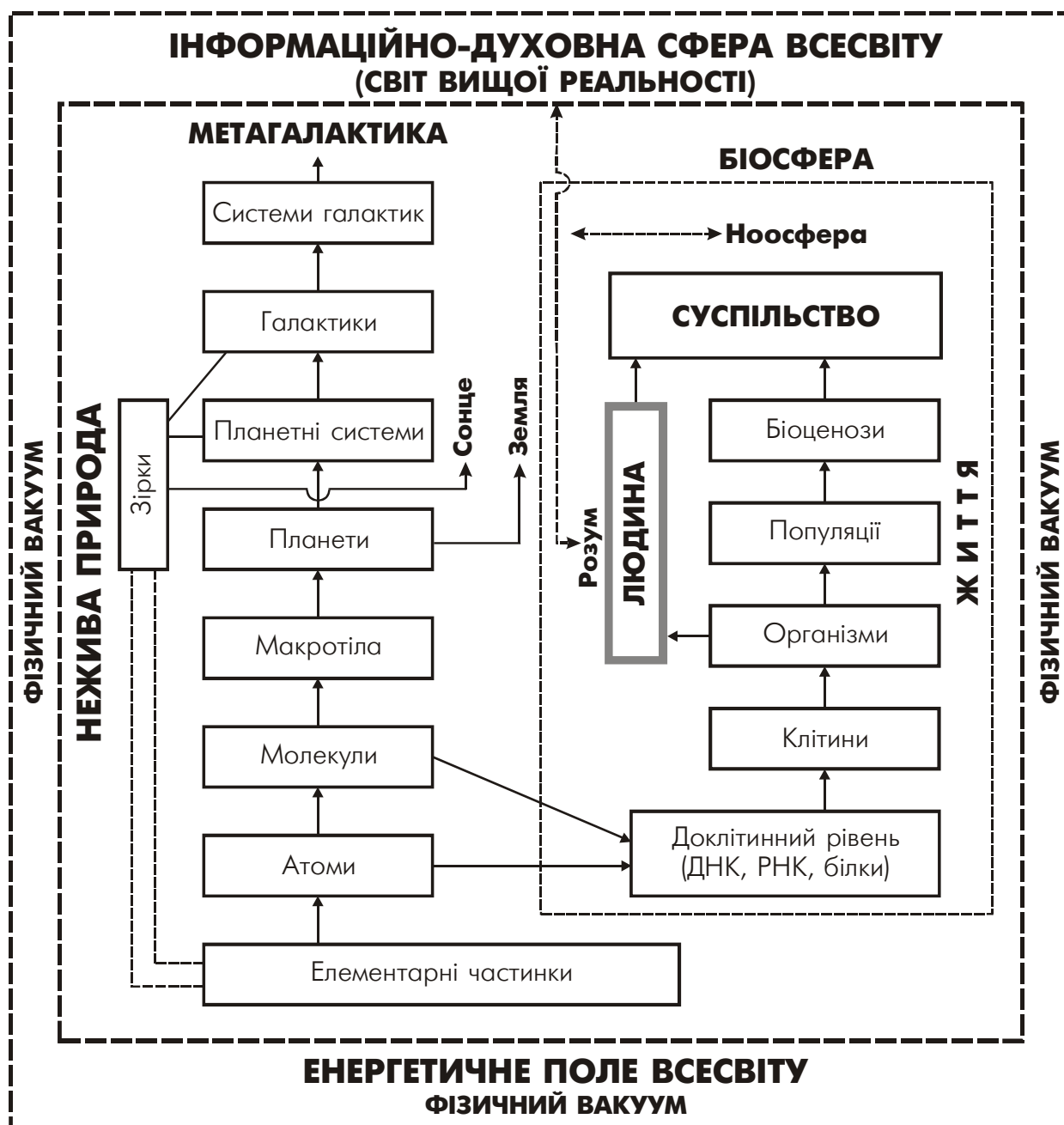

Рис. 1. Модель будови Всесвіту* (згідно з даними і гіпотезами сучасної науки)

Примітка: *Модель побудована на основі доповнення та інтерпретації з світоглядних позицій автора "Схеми ієрархічної організації матерії" [див. 1, ст. 57]

Модель, на наш погляд, чітко позиціонує людину в Універсумі, ілюструє системний підхід до розв'язання проблеми сутності та існування людини, дає змогу синтезувати різні погляди на людину, які мають релігія, наука та філософія, описати людину як складну, цілісну систему та одночасно як універсальний елемент Всесвіту, включений в його різні системи: природу, суспільство, Світовий Дух.

Поняття, за допомогою яких наука прагне описати інформаційну суть людини (психіка, свідомість, знання, цінності, цілі та ін.), підводять нас до найскладнішого та узагальнюючого – душі. Сучасна системно-синергетична методологія та висунута в її рамках гіпотеза про глобальну мережу інформаційно-творчої субстанції Всесвіту [4] обґрунтовують погляд на співвідношен-

ня понять "дух" і "душа", який синтезує релігійний і науковий підходи, розглядаючи дух як об'єктивно існуючу інформаційно-творчу субстанцію, що спрямовує за посередністю душі людини її діяльність, а душу як індивідуалізований дух, ціннісно-орієнтаційну систему людини, включену в глобальну мережу інформаційно-творчої субстанції Всесвіту – Духу. Саме завдяки своєму зв'язку з Духом душа людини є силою натхнення та самоактивності її внутрішнього світу.

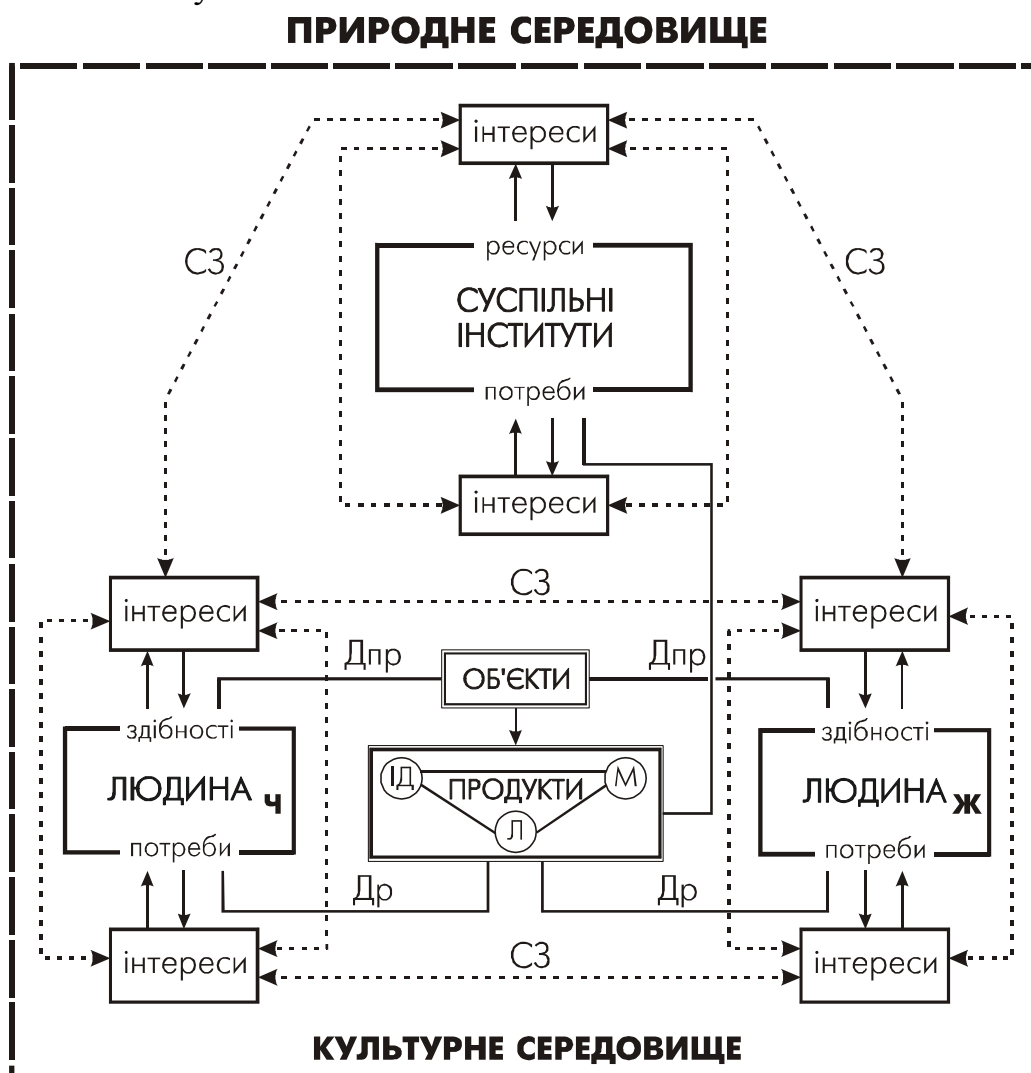

Рис. 2. Системна модель людини і суспільства: Д – діяльність (пр) продуктивна і (р) репродуктивна; ІД – інформаційно духовні продукти; М – матеріальні продукти; Л – люди; Ч – чоловік; Ж – жінка; СЗ – суспільні зв'язки

Побудувавши системну модель людини і суспільства (рис. 2), ми синтезували різні якості людей в комплексі взаємопов'язаних понять. Системна інтерпретація цих понять дає змогу не лише визначити людину у її різних вимірах: природному, інформаційно-духовному, суспільно-культурному, а й зафіксувати один з найважливіших недоліків етики, що лежить в основі неокласичної парадигми економічної теорії. Ця етична настанова, вважає А. Етзіоні [9], є не лише її світоглядною основою, але продовжує відігравати ключову роль в усіх сучасних гуманітарно-суспільних науках, а також у політиці, спілкуванні, інтелектуальному житті, соціальній і політичній філософіях, що приймає західна громадська думка.

Центральною ідеєю, яку висловлюють дослідники суспільної поведінки, що стоять на неокласичних світоглядних позиціях, є та, що люди – істоти за своєю суттю егоїстичні. Тому єдиний спосіб гарантувати продуктивне функціонування суспільства полягає у встановленні дисципліни, а дисципліну найкраще утримувати через матеріальне заохочення або позаекономічний примус.

Згідно з такою інтерпретацією людської природи, люди нездатні дійти згоди з практичною метою, а тому вони повинні бути підпорядковані системі влади та суворим принципам ринку. Насправді, як показав Р. Даррендофф [3], думка, що існує нездоланий конфлікт між моральним вибором та матеріальними стимулами, між солідарністю та конкуренцією або що один з цих елементів може ефективно діяти за відсутності другого, є одним із наївних та анахронічних аспектів нашої інтелектуальної спадщини. Життя підтверджує очевидний факт, що є чимало людей, яких не можна ототожнити з карикатурним образом "я понад усе".

Водночас не можна заперечити думки, яку висловив засновник Римського клубу, визначний гуманіст сучасності А. Печчеї: "Теперішня глобальна криза є прямим наслідком нездатності людини піднятися до рівня, що відповідає її новій могутній ролі у світі, усвідомити свої нові обов'язки і відповідальність в ньому" [6, ст. 72]. Цю нездатність демонструють, насамперед, представники політичних, економічних та інтелектуальних еліт сучасних суспільств, заражені раціоналістичним "неокласичним" світоглядом, який стимулює агресивність, жорстокість, насильство та інші аморальні риси "сильних світу сього". Моральна складова світогляду, що орієнтована на віру в Бога, а отже, добро, любов, співчуття, взаємоповагу і взаємопідтримку, шанування природи і національних цінностей, має у керованому ними суспільстві другорядне значення. Саме ця обставина породжує основну частину сучасних екологічних проблем, ведучи до деградації природи і людини.

Не випадково християнська соціальна доктрина, основний зміст якої викладено в енцикліці Івана Павла II "Centesimus annus" [7], критикує не стільки сучасні економічні системи як їх культурно-етичну основу. Як підтвердив і наш аналіз суспільства та його історичного розвитку [див. 4], економіка – тільки один вимір багатогранної людської діяльності.

Якщо вона абсолютизується, якщо виготовлення і споживання матеріальних благ ставиться в центр суспільного буття та якщо вони стають єдиною цінністю суспільства, що не підлягає жодній іншій, то причини цього необхідно шукати не стільки у самій економічній системі, а в тому, що суспільне життя в цілому небезпечно ослабло та звузило свою сферу, надаючи матеріальним аспектам вирішального значення перед духовними.

Функціональна модель суспільства (рис. 3), яку ми побудували з використанням системно-синергетичного підходу, наочно показує, що функції, які здійснюють окремі сфери соціальної діяльності, мають цілеспрямований характер, і лише їх пропорційний розвиток з домінуючим значенням інформаційно-духовної сфери забезпечує прогрес суспільства в просторі і часі планети Земля.

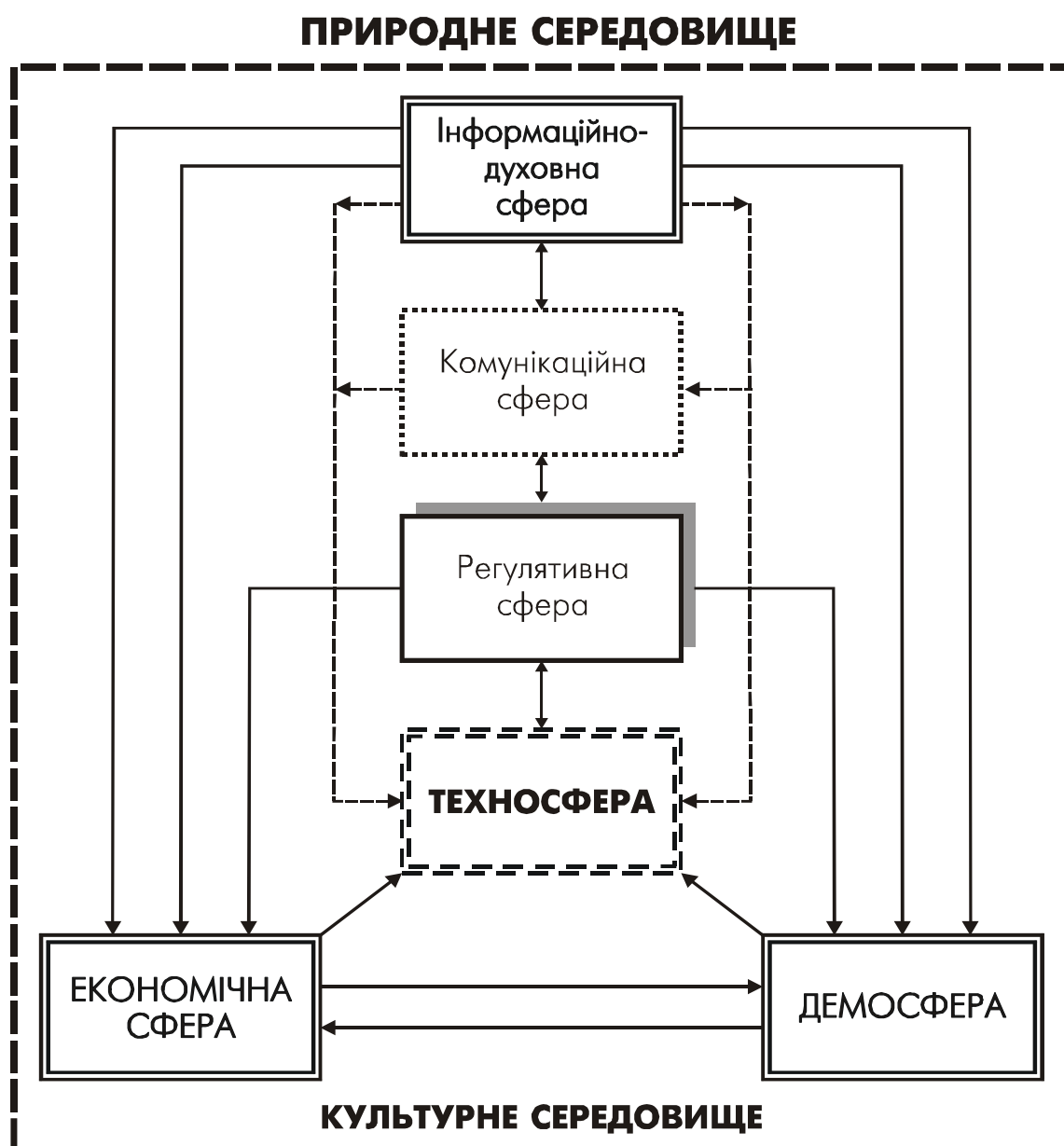

Рис. 3. Функціональна модель суспільства

Наступним логічним кроком у системній інтерпретації основних понять економічної науки є розгляд економічної сфери життя суспільства як впорядкованої і відносно самостійної сукупності економічних суб'єктів і об'єктів (ресурсів та продуктів), що взаємопов'язані і взаємодіють між собою у суспільних процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання, створюючи єдиний цілісний процес забезпечення матеріальної основи функціонування та розвитку суспільства. Комплекс понять, що у взаємозв'язку відображають системні параметри економічної діяльності суспільства, ілюструє рис. 4.

Розгляд економіки суспільства як системи – закономірний етап вивчення будови, функціонування та розвитку суспільства, на якому вводяться поняття, необхідні для відображення процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання людьми матеріальних благ. Враховуючи місце економіки в суспільстві та опираючись на обґрунтовані нами моделі Всесвіту, людини і суспільства та системну методологію їх опису, пропонуємо таке визначення центрального поняття економічної науки:

Економічна система є суспільною структурою та суспільним організаційним механізмом, у рамках яких здійснюється економічна діяльність людей, забезпечується матеріальна основа функціонування і розвитку суспільства в природному середовищі планети Земля.

Це визначення економічної системи в широкому значенні. Воно дає змогу реально залучити природу, людину і суспільні інститути у систему понять економічної науки як свої головні компоненти, а, отже, розширити предмет економічної науки до необхідних для адекватного відображення економічних процесів меж, включаючи в нього, крім самої економіки як сфери суспільної діяльності, компоненти інших сфер функціональної структури суспільства (демографічної, інформаційно-духовної, регулятивної, технічної, комунікативної, екологічної), що тісно зінтегровані з економікою.

ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Рис. 4. Економічна система. Базова модель: ЕЗ – економічні зв'язки;
ЕР – економічні ресурси; МП – матеріальні потреби; РС – робоча сила;
ЕДпр – продуктивна економічна діяльність;
ЕДр – репродуктивна економічна діяльність

Поняття "економічна система" у вузькому значенні розглядає економіку як відносно самостійну сферу суспільної діяльності. Проте не настільки самостійну, щоб при побудові її моделі не можна було використати базові поняття суспільно-гуманітарних наук в їх системній інтерпретації. Долаючи найбільший недолік економічної науки з моменту її відокремлення як самостійної галузі знань – пристрасть до матеріальних продуктів та грошей, модель описує механізм економічної діяльності людини і суспільства, насамперед, як інформаційно-духовний процес, який в матеріальних продуктах і грошах об'єктивують економічні суб'єкти – головна рушійна сила економічних процесів.

Базова модель економічної системи дає змогу конкретизувати стосовно економіки основні поняття, які описують людину і суспільство, одночасно фіксуючи головні категорії економічної науки в її екогномологічному вимірі, а обґрунтоване нами широке і вузьке розуміння суті інтегруючого поняття "економічна система" в їх взаємозв'язку є, на наш погляд, парадигмальною основою перебудови всього категоріального апарату економічної науки на основі гуманістичного синтезу сучасних економічних доктрин (неокласичної, кейнсіанської, інституціональної, соціалістичної), інтеграції її у систему наук на системно-синергетичних принципах глобалізації та універсумізації людського розвитку.

Література

1. Введение в философию (ред. Фролов И.Т.). – М.: Политиздат. – 1989, ч. 2. – 639 с.
2. Гудінг Д., Леннокс Д. Світогляд. – К.: Наука, 2003. – 364 с.
3. Дарендофф Р. Економічні можливості, громадянське суспільство та політична свобода: переосмислення суспільного розвитку// Соціальна доктрина Церкви: Зб. статей. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 127-142.
4. Лиско Л. Економічні системи: Людський вимір. – Львів: Панорама, 2003. – 286 с.
5. Оліферчук В. Основні аспекти формування екологічного мислення/ Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: НЛТУУ, 2005. – С. 236-242.
6. Печчеи А. Человеческие качества: Перев. с англ. – М.: Прогресс. – 1985. – 312 с.
7. Соціальна доктрина Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – 299 с.
8. Тарасевич В. Постнеокласична наука та економічна теорія// Економіка України. – 2004, № 2. – С. 60-67.
9. Etzioni A. The Moral Dimension. Toward a New Economics, N.Y.: The Free Press, 1988. – 314 с.

УДК 338.246:502.34

*Проф. І.М. Синякевич, д-р екон. наук;
доц. В.З. Холявка, канд. екон. наук – НЛТУ України*

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАГРОЗ І ЗМІЦНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Обґрунтовано об'єктивну необхідність екологізації суспільного розвитку в рамках екологічної, економічної, соціальної та духовної сфер. Концепція екологізації суспільного розвитку передбачає екологізацію економічної, соціальної політики і духовного відродження та зміцнення інструментів екологічної політики.

Ключові слова: екологізація, екологічні загрози, екологічна безпека, екологічна сфера, економічна сфера, соціальна сфера, духовна сфера, інструменти екологічної політики, принципи екологізації.